

QÜESTIONS TEOLÒGIQUES 16

Joan XXIII i Pau VI
els papes del Concili.
Encíclicues

Antoni BABRA - Salvador PIÉ NINOT (eds.)

Facultat de Teologia de Catalunya

Barcelona 2012

© Facultat de Teologia de Catalunya
C/ Diputació, 231 - 08007 Barcelona

ISBN: 978-84-939972-4-3
Dipòsit Legal: B-26709-2012

Maquetació i impressió: I. G. Santa Eulàlia
Carrer de Sant Joan Bosco, 10 - 08187 Santa Eulàlia de Ronçana

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Departament de Governació i Relacions Institucionals

Índex

1. Presentació	9
Armand Puig i Tàrrach	
2. Presentació de l'Encíclica «Mater et magistra» de Joan XXIII	13
Antoni Babra	
3. Joan XXIII. «Mater et magistra»	25
4. Presentació de l'Encíclica «Pacem in terris» de Joan XXIII	105
Antoni Babra	
5. Joan XXIII. «Pacem in terris»	117
6. Presentació de l'Encíclica «Ecclesia suam» de Pau VI	175
Salvador Pié-Ninot	
7. Pau VI. «Ecclesiam suam»	189

Presentació

Armand Puig i Tàrrach,

Degà-President de la Facultat de Teologia de Catalunya

L'Església dels set anys conciliar —els que van precedir el Concili i els que el van conformar— va tenir al capdavant dos papes d'una rellevància extraordinària: el beat Joan XXIII i el servent de Déu Pau VI. L'un i l'altre seran recordats com els dos papes del Vaticà II, del qual era membre l'aleshores arquebisbe de Cracòvia, Karol Wojtyła³ a (el futur Joan Pau II), i del qual era assessor teològic el jove professor Joseph Ratzinger (el futur Benet XVI). Els cinquanta anys de Postconcili han estat, doncs, marcats per dos papes —tres, si hi afegim Joan Pau I, que també fou membre de l'assemblea conciliar— que han viscut personalment el Concili Vaticà II. És evident que l'esdeveniment conciliar haurà estat excepcional també en aquest punt: la seva lletra i el seu esperit han continuat en el magisteri dels papes que havien estat testimonis directes de la celebració del Concili i que foren després els encarregats d'aplicar-lo.

Durant els set anys conciliar —entre preparació i celebració— la vida de l'Església no es deturà. Ben al contrari, la velocitat dels esdeveniments va ser molt gran. Concretament, el magisteri papal va fer tres aportacions senyeres que hem volgut recollir en aquest volum. Em refereixo a les encíclicues

Mater et magistra (15 de maig de 1961) i *Pacem in terris* (11 d'abril de 1963), obra de Joan XXIII, i l'encíclica *Ecclesiam suam*, signada per Pau VI el 6 d'agost de 1964.

Tots tres documents són altament representatius del temps i del moment històrics en què es mou el Concili. Les dues primeres encícliques són una mirada plena de simpatia pel món contemporani, tant pel que fa a l'anomenada qüestió social (el món del treball i la necessitat de justícia en el marc d'una incipient globalització) com pel que fa a les condicions en què la gran família humana és cridada a viure (la pau com a eix de la història que cal construir). Aquesta mirada afectuosa de l'Església *ad extra*, que tants ressons trobarà posteriorment en la constitució conciliar *Gaudium et spes*, va tenir una acollida entusiasta en tot el món. Els documents papals es van convertir en textos gairebé comuns, per damunt de cultures i religions. El magisteri pontifici, sobretot amb la *Pacem in terris*, aconseguia l'atenció i l'assentiment de persones i països, que veien en la doctrina papal un instrument valuós per a impulsar una humanitat diversa.

L'encíclica *Ecclesiam suam* és una mirada que integra les dimensions *ad intra* i *ad extra* de l'Església. Escrita en ple Concili, l'encíclica de Pau VI subratlla elements inherents a la identitat de l'Església i a la seva ubicació en el món, sobretot mitjançant la categoria del diàleg. El papa posa així els fonaments d'una manera de ser i de fer que caracteritzarà tantes actuacions eclesials en els anys posteriors, des dels diàlegs ecumènics fins als diàlegs amb les altres religions passant pel diàleg amb el món de la laïcitat. El diàleg és també instrument intern a l'Església, i eina que ha d'integrar la caritat i l'obediència. Es pot afirmar que aquesta encíclica és la primera hermenèutica del Concili, elaborada *avant la lettre* però del tot precursora

de l'Església que sorgirà del Vaticà II. Cal pensar només en la Pregària per la Pau, iniciativa ecumènica i interreligiosa de gran tremp, convocada per Joan Pau II l'any 1986 a Assís per primera vegada.

La publicació conjunta d'aquestes tres encícliques, introduïdes pel Dr. Salvador Pié i el Dr. Antoni Babra, professors de la nostra Facultat, és una ocasió immillorable perquè el lector s'endinsi en les intencions i els somnis dels dos papes que guiaran el Concili Vaticà II. Alhora, la lectura d'aquests textos mostra l'actualitat del Magisteri i de la Doctrina Social de l'Església.

*11 d'octubre del 2012,
cinquantè aniversari de l'inici del Concili Vaticà II*

Presentació de l'Encíclica «Mater et magistra», de Joan XXIII (15 de maig de 1961)

Antoni Babra,
Facultat de Teologia de Catalunya

La Carta encíclica *Mater et magistra* (MM)¹ del papa beat Joan XXIII, signada el 15 de maig de 1961 i publicada a *L'Osservatore Romano* el 15 de juliol d'aquell mateix any, sobre les recents evolucions de la qüestió social amb motiu del 70è aniversari de l'encíclica *Rerum novarum*, vol fer una síntesi i posada al dia de la Doctrina Social de l'Església, un «aggiornamento pastoral». La raó circular que travessa tot l'univers categorial del document se centra en l'home i el seu món. Ho fa amb un gran sentit comú pedagògic, pastoral i aplicatiu a les noves circumstàncies del moment històric, emprant un llenguatge que els joves poden entendre fàcilment. Es mou en l'actitud maternal (*Mater*) i providencial de l'Església envers el bé temporal dels individus i dels pobles, ensenyant-los i guiant-

1. Text oficial: AAS 53 (1961) 401-464. Text en castellà: F. GUERRERO, *El magisterio pontificio contemporáneo* T. II, BAC maior 39, Madrid 1992, 690-736. Text en català: *Documents d'Església* 738-739 (15 març-1 abril 2000) 161-191. QVC 11 (1962). L'expressió *Mater et Magistra* aplicada a l'Església prové del papa Inocenci III, en ocasió del Concili ecumènic Lateranense IV.

los (*Magistra*) «vers les altures de la vida eterna que serà felicitat i pau consumada sense fi» (MM 1). La solució passa per refer l'ordre social basat en els principis de la doctrina cristiana, en l'autèntica llibertat moral de l'home, sotmesa a les noves circumstàncies de temps i de lloc, «en la seva realitat concreta, esperit i matèria, intel·lecte i voluntat» (MM 1). Albira la promoció del desenvolupament econòmic dels pobles, anticipant així una obertura mundial als problemes socials que l'Església afronta. Té present que ha d'actuar en la col·laboració mundial sense perdre, però, una actuació cristiana en coherència amb l'Evangelí. Aquest tarannà va agradar la premsa mundial, tal com ho refereix F. Guerrero:² el *New York Times*, el qualificà de «document històric»; *Corriere della Sera*, «monument de sentit comú»; *Le Monde*, «conforme amb les exigències de les generacions joves que desconfien dels discursos acadèmics», la premsa comunista no en fa lloances, però tampoc no la ignora, i hi dedica amplis comentaris (no oblidem que som en plena Guerra freda i que al mes següent de publicar-se l'encíclica, s'alça el *Berliner Mauer*).

Molts dels temes aquí tractats seran repesos cinc anys més tard en la Constitució pastoral «L'Església en el món d'avui», *Gaudium et spes*. Una encíclica que se situa més en el pla d'ensenyar que de renyar; més atenció a com està la situació dels desequilibris greus entre homes, països i sectors econòmics en el món, que no pas prefixant teòricament pronòstics; més des d'una teologia que té present la sociologia que no pas des de la mera filosofia *aeterna*; més des de l'acció dels moviments apostòlics que des de les disciplines normatives; més des del veure-jujar-actuar (MM 236) del procés aplicatiu dels principis d'acord amb les circumstàncies de temps i de

2. GUERRERO, *ibíd.*, 690-691.

lloc que no la simple conclusió d'un sil·logisme intel·lectual aplicat al cas. En definitiva: «Reafirmem, abans que tot, que la doctrina social catòlica és part integrant de la concepció cristiana de la vida» (MM 222). Així, doncs, la dimensió pastoral de l'encíclica suposa el preludi de tot l'enfocament renovador del Concili Vaticà II, de manera que «la forma pastoral, amb Joan XXIII, esdevingué la forma de magisteri per excel·lència», afirma Evangelista Vilanova.³

Context històric

En clara sintonia amb l'esperit del Concili fem notar el pes dels esdeveniments històrics per on es manifesta l'Esperit de Déu. Exposem, doncs, un breu context històric de la MM (1961), contemporani del Concili Vaticà II (1962-1965), on afloren els canvis més significatius del moment:

Canvis en el camp internacional. «Col·laboració en el pla mundial» (MM 200-211):

- La *UNCTAD* (Conferència de les Nacions Unides sobre el Comerç i el Desenvolupament) declara la dècada 1961-1970 com el decenni del desenvolupament especialment dels països del Tercer Món amb una inequívoca opció alliberadora. Aspecte molt present en l'encíclica.
- El primer home en l'espai, l'astronauta soviètic Yuri Gagarin.
- Belgrad: «Comitè de Descolonització», conferència de països i estats emancipats del Tercer Món. Aspecte tractat en l'encíclica.

3. E. VILANOVA, *Història de la teologia cristiana*, Vol. III, Barcelona: Ed. Herder – Facultat de Teologia de Catalunya 1989, 658.

- Sorgeix la República Democràtica de Cuba. Expansió del comunisme a escala mundial. Un aspecte present en el rerefons de l'encíclica.
- Construcció del Mur de Berlín: inequívoc atemptat contra la llibertat humana i de les nacions. El Mur de protecció de Berlin (*Berliner Mauer*), denominat «Mur de Protecció Antifeixista» per la socialista República Democràtica Alemanya (RDA); altrament dit, «Mur de la vergonya» (*Schandmauer*) per part de l'opinió pública occidental. El Mur fou part de les fronteres inter-alemanyes des del 13 d'agost de 1961 fins el 9 de novembre de 1989, que separà la República Federal Alemanya de la República Democràtica Alemanya.
- Del 1960 al 1970 fou una dècada de confiança en el progrés, d'optimisme econòmic, de canvis i de ruptures generacionals (recordem el maig del '68).

Canvis en el camp científic, tècnic i econòmic. «Innovacions» (MM 47):

- Ús de l'energia atòmica per a fins pacífics.
- Automatització en la indústria a causa de la cibernètica.
- Modernització en l'agricultura, maquinaria i adobs químics.
- Major igualtat de les classes socials, importància de les classes mitjanes.
- Inici de la cursa espacial.
- Increment dels transports i de les comunicacions.

Canvis en el camp social. «Avenços» (MM 48):

- Increment de la consciència de responsabilitat de l'obrer davant els problemes econòmics i socials més importants.
- Generalització de la seguretat social i del paper dels sindicats.
- Elevació del nivell de vida i de l'escolarització bàsica.
- Increment de les relacions socials, dit, «socialització».
- Canvis en les maneres de treballar a causa de l'avenç de les noves tècniques.
- Constatació dels desequilibris sectorials entre agricultura i indústria, diferent prosperitat entre regions i mundialment diferents desenvolupaments econòmics.

Canvis en el camp polític. «Innovacions recents» (MM 49):

- Creixent intervenció de l'Estat en totes les esferes econòmiques i ciutadanes a causa de la implantació del model de societat del benestar.
- Independència de les colònies afroasiàtiques.
- Increment de les organitzacions internacionals, el seu prestigi.

Canvis en la societat catalana. «En aquests vint anys, transformacions pregones, tant en l'interior dels països com de les mútues relacions» (MM 46):

- L'atur a la ciutat de Barcelona era de 1,17% (7808 persones). Època de gran contracció de llocs de treball, sobretot al sector tèxtil, siderúrgia, metal·lúrgia i construcció.

- L'emigració catalana cap Europa (França, R. F. d'Alemanya i Suïssa) pujà a 10932 entre 1960 i 1967.
- La població a Catalunya, l'any 1961, era de 4016641 habitants (segons Fonts de *Instituto Nacional de Estadística*).
- Reactivació del moviment obrer a Catalunya a conseqüència del bloqueig salarial imposat pel Pla d'Estabilització. A la primavera del 1962 es materialitza un gran conflicte social amb un gran esclat de vagues a tot l'Estat espanyol.
- En aquests anys es produeix la incorporació al moviment obrer antifranquista de molts militants de l'Acció Catòlica especialitzada (Joventut Obrera catòlica, Acció Catòlica Obrera, Germandat Obrera d' Acció Catòlica) que fins i tot constituïren Sindicats d'un socialisme pragmàtic no confessional, d'inspiració cristiana, com la Unió Sindical Obrera.
- IV Congrés del Moviment Europeu a Munic (juny de 1962), d'intel·lectuals exiliats espanyols i polítics interns amb el contra-atac del franquisme titllant-lo de «contubernio». Salvador de Madariaga havia afirmat, en la cloenda de la reunió: «Hoy ha terminado la Guerra Civil».

Les quatre parts de l'Encíclica

Introducció.- Recorda la doble missió de l'Església, el bé complet de l'home temporal i de vida eterna.

Primera part.- La doctrina de la *Rerum novarum* i oportuns desenvolupaments en el magisteri de Pius XI i Pius XII.

Segona part.- Precisions al desenvolupament de la doctrina de la *Rerum novarum*. La iniciativa personal i la intervenció dels poders públics en el camp econòmic. La socialització. La retribució del treball. Les exigències de la justícia enfront de les estructures productores. La propietat privada.

Tercera part.- Nous aspectes de la qüestió social. Les exigències de la justícia respecte als sectors de la producció. Exigències de la justícia en les relacions entre països desigualmente desenvolupats. Increments demogràfics i desenvolupament econòmic. Col·laboració a escala mundial.

Quarta part.- Reconstrucció de les relacions de convivència en la veritat, en la justícia, en l'amor i en la llibertat.

Nous Conceptes de *Mater et Magistra* per a l'educació de les consciències

Mater et magistra té una clara intenció educativa-pastoral d'actualitzar la doctrina social de l'Església o «posar-la al dia». Per aquest motiu s'afanya a definir amb claredat conceptes de veritats fonamentals que, partint de la Revelació, s'incorporen a l'ensenyament social pontifici per tal que tothom les entengui millor. El propòsit del Papa és introduir nous termes conceptuals en la doctrina social per a definir realitats sociològiques noves, amb capacitat de provocar la mobilització de les consciències dels militants dels moviments apostòlics de l'Església catòlica; no endebades té al seu davant dos blocs ideològics desafiants que representen dues maneres d'entendre la persona, la vida i la societat. Dues potències dominen l'escena mundial: el bloc socialista i el bloc capitalista. En aquest sentit, resalta la novetat d'introduir la metodologia de la revisió de vida com una aplicació oportuna dels ensenya-

ments socials pontificis per a la formació de la consciència social i moral dels joves, sobre la base de la realitat i de l'ímpetu d'aquelles ideologies. «Són tres moments que hom sol expressar amb aquest tres mots: *veure, jutjar, actuar*» (MM 236). El coneixement de la realitat, amb auxili de les ciències socials per a la correcta assimilació de la doctrina i del comportament responsable serà una aportació clara de la pedagogia del Magisteri de l'Església al moment actual de les organitzacions juvenils.

En el terreny de la confrontació religiosa era una nota clàssica de la Doctrina Social Catòlica posar-se a la defensiva de les ideologies que oferien «falses solucions» als problemes socials. *Mater et magistra* no entra de ple en aquesta batalla ideològica. Tanmateix, el context polític-social està marcat pel neo-capitalisme i el comunisme (recordem que al mes següent de sortir publicada l'encíclica, s'alçava el Mur de Berlín, el 13 d'agost). Crec que el debat religiós i ideològic és present en el rerefons però no per a crear enemics, car, com havia dit en més d'una ocasió el papa Roncalli «l'Església sap que té enemics, però ella no és enemiga de ningú». El Papa opta per presentar fórmules noves de rearmament en les conviccions dels catòlics davant les noves formes d'organització econòmica, social i política del capitalisme i del comunisme. Per aquesta raó, podem afirmar que amb *Mater et magistra* el Magisteri vol activar les consciències catòliques pusil·lànimes i dotar-les de major capacitat d'oferir alternatives que, d'una banda prenguin distàncies del capitalisme i del neo-capitalisme i, d'altra banda, del marxisme. Així, doncs, vol arribar a oferir una tercera via? Inicialment es va concebre la Doctrina Social de l'Església d'aquesta manera, durant l'etapa pre-conciliar, i entrà en una greu indefinició: què era, una típica ideologia conser-

vadora catòlica?, un programa polític per a la democràcia cristiana?, una sociologia?, un adoctrinament escolar?, etc., fins al punt que en el Concili Vaticà II ni tan sols no s'esmenta aquest terme⁴. Per influència de M.-D. Chenu es va preferir un lèxic ambigu, «ensenyament social de l'Evangelí», però això provocà encara més confusió⁵. Joan Pau II ho farà sortir de la confusió amb *Sollicitudo rei socialis* (1987).

Són, doncs, importants de destacar els afanys de Roncalli per a definir conceptes nous com a criteri per a ser aplicats en l'organització de la societat, del treball, de la participació en l'empresa, la socialització, la distribució de la riquesa i de la renda, la cooperació als pobles subdesenvolupats, etc. Resalta la nova mentalitat en què l'encíclica enfoca el problema social, a partir d'una actitud d'inserció de l'Església catòlica

4. Aquesta aparent indefinició del què és la doctrina social de l'Església serà definitivament resolta amb l'encíclica *Sollicitudo rei socialis*, n. 41, de Joan Pau II (1987), en què taxativament afirma: «La doctrina social de l'Església no és una «tercera via» entre capitalisme liberal i el col·lectivisme marxista, i ni tan sols una possible alternativa a altres solucions menys contraposades radicalment, sinó que té una categoria pròpia. No és tampoc una ideologia, sinó una formulació acurada del resultat d'una atenta reflexió sobre les realitats complexes de la vida de l'home en la societat i en el context internacional, a la llum de la fe i de la tradició eclesial. El seu objectiu principal és interpretar aquestes realitats i examinar la seva conformitat o diferència amb allò que l'Evangelí ensenya sobre l'home i la seva vocació terrenal i, alhora, transcendent, per tal d'orientar en conseqüència la conducta cristiana. Per tant, no pertany a l'àmbit de la ideologia, sinó al de la teologia i especialment al de la teologia moral».
5. M.-D. CHENU, «La "Doctrina Social" de la Iglesia», *Concilium* 160 (1980) 532-538. «Ensenyament» reemplaça «Doctrina»; «Evangelí» serà la inspiració directa i la gran potencialitat per a l'ensenyament i per a l'acció. La nova expressió provoca una ruptura metodològica però no un canvi de contingut.

en la seva relació amb el món: «En el camp econòmic-social, la inserció de l'Església en un poble té sempre conseqüències positives, com ho demostren la història antiga i l'experiència recent» (MM 178).

Segons les quatre parts de l'encíclica, podem especificar-ne els conceptes cabdals:

I. Cristianisme, entès com aquella «doctrina que uneix la terra amb el cel» (MM 2).

II. Socialització, entès com a «increment de les relacions socials en la nostra època, multiplicació progressiva de les relacions de convivència, amb diversitat de formes de vida i d'activitat associada» (MM 59). *Bé comú*, entès com «aquell conjunt de condicions socials que permeten i faciliten a l'home d'arribar a assolir la perfecció integral de la seva persona» (MM 65). *Desequilibris socials*, entès com a «opulència i luxe desenfrenat d'uns pocs privilegiats, que contrasten d'una manera estrident i ofensiva amb les condicions d'indigència de les multituds» (MM 69). *La cursa d'armament*, entès com a l'exorbitant despesa destinada a l'armament amb l'excusa d'augmentar el prestigi nacional (MM 69). *Remuneració del treball*, entès com a «remuneració justa que tingui en compte uns criteris reguladors del salari: l'aportació efectiva del treballador a la producció, l'estat econòmic de l'empresa, les exigències del bé comú de les respectives nacions com també les exigències del bé comú universals» (MM 71). *L'autogestió i autofinançament* (com a doctrina que replica la teoria marxista de la plusvàlua), el Papa opina que l'obrer té dret a participar de la totalitat del producte final i no sols de la part específica del seu treball. Així, doncs, en l'autofinança-

ment una part del benefici es reserva com a acumulació per a fer créixer la capacitat productiva, i una part sembla versemblant que d'aquest augment en correspongui als treballadors; cal que l'empresa reconegui aquest dret (MM 75-76). *L'empresa capitalista*, tal com recorda la doctrina de Pius XI en *Quadragesimo anno*: «És completament fals atribuir al capital sol o al treball sol, allò que es deu a la cooperació eficaç d'ambdós; és totalment injusta l'apropiació per part de l'un o per part de l'altre de tot el producte, negant l'eficiència de l'altra banda» (MM 76); tot un advertiment de l'encíclica a l'organització de les empreses col·lectivitzades. *Propietat privada*, segons la qual «en el dret de propietat privada hi ha inherent una funció social» (MM 119).

III. Homo cooperativus, hom refereix al sector agrícola i a la defensa de l'acció cooperativista, sindical i cívica del sector terciari de l'economia, al costat de la deguda formació professional, associativa, per tal de fer homes responsables i solidaris (MM 123-149). *La tutela dels preus agrícoles*, entès com a normes oportunes que garanteixin a la població camperola la seguretat dels preus dels seus productes (MM 137). *La solidaritat social* és avui el que uneix tots els éssers humans en una sola família humana i fa que, atesa la interdependència entre els pobles, s'imposi l'obligació a les nacions riques de no restar indiferents davant les dificultats de la indigència, la misèria i la fam (MM 157). El *Veritable desenvolupament* és aquell desenvolupament econòmic que avança simultàniament amb el progrés social (MM 168). *Els descobriments de la ciència* seran útils al servei de la vida (actitud pro-natalista), si no produeixen terribles instruments de ruïna i de mort contraris als plans de Déu

mateix, perquè la vida dels homes és sagrada des del primer moment (MM 194-199). *Ordre moral objectiu*, entès com «l'existència d'una llei moral objectiva, d'un ordre transcendent, universal, absolut de valor igual per a tots» (MM 205), i que aquest «ordre moral se sosté sols en Déu; separat de Déu, es desintegra» (MM 208).

IV. Principi humanístic de la doctrina social de l'Església, que proclama la centralitat de l'ésser humà, fonament, fi i subjecte de totes les institucions de la vida social (MM 219). La *Doctrina social de l'Església*, entesa com a «quelcom que és part integrant de la concepció cristiana de la vida» (MM 222). *L'acció social catòlica*, entesa com a «instrucció a ensenyar en els col·legis catòlics», «educació cristiana integral que ha d'arribar a tots els camps i a tots els deures», «responsabilitat per a les associacions d'apostolat dels laics» (MM 236-241). En la *Santificació de les festes* assevera una greu admonició: «En nom de Déu i per l'interès material i espiritual dels homes, fem una crida a tots (autoritats, empresaris i obrers), per l'observança del precepte de Déu i de l'Església, recordant a tots i cada un la greu responsabilitat en què incorre davant Déu i davant la societat» (MM 253).⁶

En definitiva, tots aquests nous conceptes que transmet *Mater et magistra* tenen l'objectiu d'assolir *la restauració de l'ordre social*, entès com una harmonització de la convivència ordenada, per tal que tots els pobles frueixin de prosperitat, d'alegria i de pau (MM 263).

6. La santificació de les festes i el dret al descans de l'obrer és un tema clàssic en la doctrina social catòlica, que es remunta a les reivindicacions dels obrers catòlics del segle XIX i que Mons. Von Ketteler va secundar en el Moviment Social Catòlic: «El dret al descans dominical de l'obrer».